

Elwira Kaczyńska

Kreteńskie święto Theodaisia w "Aitiach" Kallimacha z Cyreny

Collectanea Philologica 5, 65-73

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Elwira KACZYŃSKA
(Łódź)

KRETEŃSKIE ŚWIĘTO THEODAISIA W AJTIACH KALLIMACHA Z CYRENY

W epoce aleksandryjskiej ogromną popularnością cieszyły się podania ajtiologiczne, objaśniające początek bądź pochodzenie rozmaitych zwyczajów, obrzędów, świąt czy też uroczystości. Szczególne zamięrowanie do rozwijania tego typu opowieści okazywał przede wszystkim Kallimach z Cyreny, który swoje największe dzieło zatytułował właśnie *Ajtia* (gr. αἴτια *przyczyny*). Wśród wielu zebranych w tym zbiorze opowiadań znajdujemy ajtion (fr. 50 Ma. = 43 Pf., w. 84–133), które zwraca naszą uwagę ze względu na pojawiającą się w nim nazwę kreteńskiego święta *Theodaisia*. Poetę nurtuje pytanie, dlaczego beockie miasto Haliartos nad brzegiem rzeki Kissusy obchodzi to właśnie święto:

Κ]ισσοῦσης παρ' ἑδωρ Θεοδαΐσια Κρή[σσαν ἐ]ορτῆν
ἦ] πόλις ἢ Κάδμου κῶς 'Αλίαρτος ἄγ[ει].

Niestety, tekst z powodu fragmentarycznego stanu zachowania nie daje pełnego objaśnienia relacji, jakie zachodziły pomiędzy Kretą a Beocją¹. Z tego też powodu interpretatorzy elegii, nie będąc w stanie wytłumaczyć zaistniałych zależności, ograniczają się jedynie do wskazania elementów kreteńskich występujących w kallimachejskim opowiadaniu. Niezbędne jest zatem sięgnięcie do najnowszego wydania krytycznego, przygotowanego przez Giulia Massimillę².

¹ J. Horowski, *Folklor w twórczości Kallimacha z Cyreny*, Poznań 1967, s. 142–143, zalicza dany fragment do tych ajtiów, przy których „znamy tylko pierwszy człon, tj. pytanie, brak natomiast odpowiedzi”.

² Callimaco, *Aitia. Libri primo e secondo*, introduzione, testo critico, traduzione e commento a cura di G. Massimilla, Pisa 1996, s. 118–120 (fr. 50 Ma. = 43 Pf.). Korzystano też z innych wydań: *Callimachus*, vol. 1, edidit R. Pfeiffer, Oxonii 1949, s. 52–55 (fr. 43); Callimaco, *Aitia II*, testo critico, traduzione e commento di K. Fabian, Torino 1992,

(De Haliarto et Creta)

- ὦ]ς ἢ μὲν λίπε μῦ[θ]ον, ἐγὼ δ' ἐπὶ καὶ [τὸ πω]θέσθαι
 85 ἦ]θελον – ἦ γάρ μοι θάμβος ὑπετρέφ[ε]το –,
 Κ]σσοῦσης παρ' ὕδωρ Θεοδαΐσια Κρη[σσαν ἐ]ορτὴν
 ἢ] πόλις ἢ Κάδμου κῶς Ἀλίαρτος ἄγ[ει
 κ]αὶ στυρὸν ἐν μόννοισι πολίσμασι[ν ἄμφ' Ἀ]λιάρτωι
 κ]αὶ Μίνω μεγάλοις ἄστεσι γαῖα φ[έ]ρει,
 90 ..]ωθεδετι κρήνη Ῥαδαμάνθυο[ς.....].[...].ν
 ἰ]χνια τῆς κείνου λοιπὰ νομογραφ[ίης
 ..].[.α]μῶν ἐν δὲ νυ τοῖσι σοφὸν τότε τη[

novem versus desunt

- τη[
 ην[
 κα.³[
 105 τος[
 Κνω[σ⁴
 ἄγλ[
 πεμ[
 ὄππ[ο

tres versus desunt

- ..]ν[
 νασσ[
 115 κοπρ[
 ἐνθ[
 υῖα[Διώνυσον Ζαγρέα γειναμένη (?)
 τὸν μ[
 μι[
 120 ο[.]σ[
 ἄμφω[
 ἄλλ' ὀμ[
 ἔθρω[σκ
 κε[
 125 μη[
 .ασ[
 σωζε[

quattuor versus desunt

- .[
 μ[. . .

s. 68–71 (fr. 43); Callimaco, *Aitia, Giambi e altri frammenti*, vol. 2, traduzione e note di G. B. D'Alessio, Milano 1996, s. 430–433 (fr. 43).

³ Ze względu na tematykę kretańską prawdopodobne wydaje się uzupełnienie: „καὶ νήσω ἐπέτεινε βαρὸν ζυγὸν ἀρχέει Μίνως” na podstawie innego fragmentu *Ajtiów* o niejasnej lokalizacji (*Aetia*, fr. 4 Pf. = 6 Ma.).

⁴ Niektórzy badacze sądzą, że początek wersu został przechowany przez Hesychiosa: Κνώσια κῶλα · τὰ ὀρητικὰ (inaczej Headlam: ὀρηματικά). Por. *Hesychii Alexandrini Lexicon*, recensuit et emendavit K. Latte, vol. 2, Hauniae 1966, s. 495, s.v. κ–3166 (dalej: HAL).

Święto *Theodaisia* obchodzono na obszarze centralnej i wschodniej Krety, o czym informują liczne źródła epigraficzne. Inskrypcje pochodzące z Lyktos, Oluntu, Lato i Hierapytny rejestrują jedynie formę dialektalną (dorycką) Θεοδαισία⁵. O znaczeniu tego święta może świadczyć fakt, iż w kalendarzu miejscowości Lato pojawia się nawet miesiąc Θεοδαισιος⁶. *Księga Suda* podaje (s.v. ἀστυδρομία), że w czasie tego święta czczony był Dionizos i Nimfy:

Θεοδαισία ἑορτή, ἐν ἧ ἐτίμων Διόνυσον καὶ τὰς Νύμφας.

Z kolei glosa Hesychiosa Θεοδαισιος · Διόνυσος (*HAL* 0–263) dowodzi, że bóg Dionizos odgrywał tu wiodącą rolę. Co do znaczenia moglibyśmy porównać to święto do jońsko-attyckich Lenajów, które obchodzono ku czci Dionizosa w miesiącu *Lenajon*⁷.

Wydaje się, że święto τὰ Θεοδαισία należy rozumieć jako „uczta dla boga (lub bogów)”. Taki sens potwierdzają scholia (*ad loc.*), które tłumaczą dany termin przez synonimiczne Θεοζέην[ια].

R. F. Willetts sądzi, że święto *Theodaisia* było związane z corocznymi uroczystościami przyjmowania nowych obywateli, którzy w wieku siedemnastu lat opuszczali stowarzyszenie młodzieńców zwane *agela* i zasilając szeregi efebów, składali przysięgi wierności⁸. Zakłada on, że *Theodaisia* były kontynuacją pradawnego święta ku czci minojskiego boga-byka, z którym utożsamiano zarówno Dionizosa-Theodaisiosa, jak i młodzieńczego Dzeusa Kretagenesa. Badacz odwołuje się w tym miejscu do słynnego hymnu Kuretów, odnalezionej w 1904 r. podczas wykopalisk archeologicznych prowadzonych w pobliżu Palaikastro⁹. W refrenie hymnu pojawia się zwrot do Największego Kurosa i wszechwładnego syna Kronosa, który w dwóch ostatnich zwrotkach jawi się jako bóstwo vegetacyjne i opiekun młodych obywateli. Willetts domyśla się, że „the festival which the Hymn of the Kouretes was sung was very like the Theodaisia”¹⁰, ale taka hipoteza nie znajduje potwierdzenia w dostępnych tekstach antycznych.

Święto *Theodaisia* było istotnym łącznikiem pomiędzy Kretą a miastem Haliartos, ale innym elementem wiążącym było też drzewo zwane στύραξ albo στύρος, wydające pachnącą żywicę używaną jako kadzidło, szczególnie w kulcie Dionizosa¹¹. Występowanie tych drzew w okolicy beockiego

⁵ M. Guarducci, *Inscriptiones Creticae*, t. 1, Romae 1935, s. 71.

⁶ Zob. K. Gębura, *Menologia Graeca. Studium nazw miesięcy greckich*, Siedlce 1996, s. 90.

⁷ J. Rybowska, J. Sowa, *Kult Dionizosa jako boga wina*, „Collectanea Philologica” (1995), s. 169–170.

⁸ R. F. Willetts, *The Civilization of Ancient Crete*, Berkeley–Los Angeles 1977, s. 201.

⁹ Obszerną bibliografię do *Hymnu Kuretów* podaje E. Kaczyńska, *Problemy interpretacyjne hymnu z Palaikastro*, [w:] I. Axer (red.), *Studia Thorunensio-Classica. Tradycje antyczne w Polsce północnej*, „Acta Societatis Philologiae Polonorum” 4(2002), s. 117–144.

¹⁰ R. F. Willetts, *op. cit.*, s. 201.

¹¹ Athenaeus, *Deipnosophistae* XIV 626 i n. Por. też Hesychios (*HAL* σ–2092): στύραξ . [...] καὶ δένδρον ὀμυόνμοσ καὶ θυμίαμα.

miasta poświadcza Plutarch z Cheronei (*Lys.* XXVIII 8), który nazywa je wprost „kreteńskimi”

[...] οἱ [...] Κρήσιοι στύρακες.

Styraks z pewnością porastał wyspę Minosa w dostrzegalnej obfitości, skoro Stefan Bizantyjski sygnalizuje nawet istnienie kreteńskiej góry Styrakion¹². Śladem onomastycznym obecności tego drzewa na wyspie są – zdaniem Faure’a – nazwy miejscowe typu Astiraki czy Astraki¹³.

Zdaniem Howalda i Staigera, wszystkie odniesienia do Krety znajdują swe uzasadnienie w postaci Radamantysa (w. 90), brata Minosa, który po ucieczce z Krety został drugim mężem Alkmeny, matki Heraklesa, pochodzącej właśnie z Beocji¹⁴. Ich domysł brzmi wiarygodnie, gdyż odwołuje się do cennego świadectwa Plutarcha (*Lys.* XXVIII 7–8):

[...] ἔνθα μυθολογοῦσι τὰς τιθίνας νήπιον ἐκ τῆς λοχείας ἀπολοῦσαι τὸν Διόνυσον. καὶ γὰρ οἰνωπὸν ἐπιστίλβει τὸ χρῶμα καὶ διαυγὲς καὶ πιεῖν ἡδιστον. οἱ δὲ Κρήσιοι στύρακες οὐ πρόσω περιπεφύκασιν, ἃ τεκμήρια τῆς Ῥαδαμάνθου αὐτόθι κατοικήσεως Ἀλιάρτοι ποιοῦνται, καὶ τάφον αὐτοῦ δεικνύουσιν Ἀλεᾶ¹⁵ καλοῦντες. ἔστι δὲ καὶ τὸ τῆς Ἀλκμήνης μνημεῖον ἐγγύς. ἐνταῦθα γὰρ, ὡς φασιν, ἐκηδεύθη συνοικήσασα Ῥαδαμάνθου μετὰ τὴν Ἀμφιτρύωνος τελευτήν.

(W tym to źródle [zwanym Kissusa], według podania, nianki wykapały Dionizosa bezpośrednio po jego urodzeniu. Woda źródła błyszczący kolorem wina, jest przezroczysta i bardzo smaczna. Niedaleko rosła dokoła trzcina kretejska, co mieszkańcy Haliartos uważają za dowód, że mieszkał tam niegdyś Radamantys. Pokazują nawet jego grób, zwany grobem Aleosa. W pobliżu znajduje się także pomnik Alkmeny. W tym bowiem miejscu została ona pochowana jako żona Radamantysa, którego poślubiła po śmierci Amfitriona)¹⁶.

¹² Steph. Byz., *Ethnica*, s.v. Στυράκιον: ὄρος Κρήτης. οἱ ἐνοικοῦντες Στυρακίται Στυρακίτης γὰρ Ἀπόλλων.

¹³ P. Faure, *Recherches de toponymie crétoise. Opera selecta*, Amsterdam 1989, s. 283, przyp. 3, zauważa: „Quelques noms de villages actuels confirment le caractere jadis boisé de l’Ida crétois: Astyraki (le petit styrax)”. Wspomniana tu miejscowość Astyraki leży na północnych stokach masywu Idy. To pasmo górskie, wznoszące się nieco na zachód od Tylissos, mogło w starożytności nosić nazwę Styrakion. Należy zauważyć, że autor poematu *Ciris*, zazwyczaj identyfikowany z młodym Wergiliuszem, kojarzy styraks z kreteńską górą Ida (w. 168: *styrace Idaeo*).

¹⁴ E. Howald, E. Staiger, *Die Dichtungen des Kallimachos*, Zürich 1955, s. 243.

¹⁵ W tekście przyjęto lekcję kodeksów: Ἀλεᾶ (dorycki *gen. sg.*), a nie poprawkę Zieglera: Ἀλέου. Można przyjąć, że termin dorycki ἀλεᾶς, -ᾶ (*m.*), derywowany od czasownika ἀλέομαι *uniknąć czegoś, wymknąć się, uciekać*, był semantycznym odpowiednikiem apelatywu φυγᾶς, -ᾶδος (*m. lub f.*) *uciekinię, wygnaniec*, por. ἄλη, ἀλέα, joń. ἄληη = φυγή (*f.*) *ucieczka*, ἀλέομαι = φεύγω. Taki doryzm musiał być przejęty przez Plutarcha, skądinąd bez wątpienia od Kallimacha z Cyreny.

¹⁶ Plutarch, *Cztery żywoty: Lizander, Sulla, Demostenes, Cyceron*, tłum. M. Brożek, Warszawa 1954, s. 61–62. Należy zaznaczyć, że tłumacz błędnie oddaje frazę „οἱ [...] Κρήσιοι στύρακες” przez wyrażenie „trzcina kretejska”.

Ponieważ w przekazie Plutarcha pojawiają się elementy spójne z dyskutowaną tu opowieścią ajtiologiczną (miasto Haliartos, źródło Kissusa, drzewo styraks, osoba Radamantysa, jak i postać boga Dionizosa), można założyć, że kallimachejskie *Ajtia* mogły być źródłem dla beockiego pisarza. Innymi słowy, w straconych wierszach fragmentu 43 mogła być mowa, jeśli nie o narodzinach Dionizosa, to przynajmniej o wykąpaniu maleńkiego boga we wspomnianej rzece Kissusie. Wiersz 117:

ὄϊα[Διόνυσον Ζαγρέα γειναμένη,

genialnie zresztą uzupełniony przez Pfeiffera, wydaje się czynić aluzję do tego właśnie wydarzenia¹⁷. Taka obserwacja pozwala wyjaśnić i usystematyzować szereg zebranych dotychczas informacji na temat samego święta. Po pierwsze, chociaż świadectwa epigraficzne nie podają, ku czci jakiego bóstwa obchodzono kreteńskie święto *Theodaisia*, to jednak relacja Plutarcha, wspominająca o dopiero co narodzonym Dionizosie, czyni wiarogodnymi późniejsze doniesienia słownikowe (*Leksykon* Hesychiosa, *Księga Suda*), które jednoznacznie wiążą Dionizosa z tym właśnie świętem. Po drugie, wysoka pozycja nimf w czasie święta Θεοδαΐσια (zob. *Księga Suda*, ἄστυδρομία) nie wydaje się zaskakująca, skoro nimfy bezpośrednio po narodzinach Dionizosa obmywają go w wodach rzeki Kissusy¹⁸. Po trzecie, Kallimach, podając dokładne miejsce obchodu święta, mianowicie okolice Haliartos nad rzeką Kissusą, podkreśla niejako, jak bardzo ważną rolę w tej uroczystości odgrywała sama rzeka Kissusa. Relacja Plutarcha pozwala nam domyślać się, iż Kissusa swe wyróżnienie zawdzięczała przede wszystkim związkowi z postacią boga Dionizosa. Być może fakt, że bóg zaraz po przyjsciu na świat obmyty został przez nimfy wodami tej właśnie rzeki, spowodował, iż obrzęd zlokalizowany nad tą rzeką stanowił jakiś istotny element święta *Theodaisia*. Związek rzeki Kissusy z Dionizosem wydaje się tym silniejszy, iż hydronim Κισσοῦσα (pierwotnie *Κισσό-φεντα) pochodzi najpewniej od greckiego apelatywu (ὄ) κισσός ‘bluszcz’ (att. κιστός)¹⁹. Bluszcz – jak powszechnie wiadomo – był rośliną poświęconą

¹⁷ Wers 117 uzupełnił R. Pfeiffer pentametrem pochodzącym z *Etymologicum Genuinum* (= *Et. Magnum* = *Et. Sym.*) s.v. „Ζαγρέως ὁ Διόνυσος παρὰ τοῖς ποιηταῖς. δοκεῖ γὰρ ὁ Ζεὺς μυχθῆναι τῇ Περσεφόνη, ἐξ ἧς χθόνιος Διόνυσος. Καλλιμαχος ὄϊα Διόνυσον Ζαγρέα γειναμένη”. παρὰ τὸ ζα, ἰν’ ἧ ὁ πᾶν ἀγρέων ἰνεσ γάρ [τὸν] αὐτὸν φασιν εἶναι τῷ Πλούτωνι”.

¹⁸ Plutarch z Cheronei w innym miejscu (*Narr. am.* I 1) podaje, że zgodnie ze zwyczajem przodków (κατὰ τὰ πάτρια) składano Nimfom ofiary nad rzeką Kissusą.

¹⁹ Hydronimy zawierające nazwę bluszczu, spotykamy także w innych miejscach, np. rzeka Kissos płynęła w Lidii, por. J. Tischler, *Kleinasiatische Hydronymie. Semantische und morphologische Analyse der griechischen Gewässernamen*, Wiesbaden 1977, s. 80. Warto tu dodać, że mieszkańcy kreteńskiego miasta Knossos nazywani byli *Kissoentioi* (prawdopodobnie od nazwy rzecznej), a nazwa Knossos pojawia się zapewne w danym fragmencie (w. 106: (HAL Kνω[σ] Ma. = Kνωσ[Pf. bywa uzupełniany głosą Hesychiosa HAL κ-3166: Κνώσια κῶλα ἰτὰ ὀρηματικά [inaczej Headlam: ὀρηματικά]).

bogowi Dionizosowi²⁰. Zdumiewający jednak wydaje się całkowity brak wzmianki o rzece Kissusie nie tylko w słynnym *Przewodniku po Helladzie* Pauzanasza (IX 33, 1–4)²¹, ale także w całej literaturze antycznej. Hydronim ten poświadczają jedynie Kallimach i Plutarch, co jeszcze bardziej przemawia za tezą, iż twórca z Cheronei nawiązuje tu do opowieści Aleksandryczyka.

Możliwe jest także inne skojarzenie. U leksykografa bizantyjskiego Hesychiosa pojawia się ciekawa glosa Κισσοέντιοι (cod. Marc. κισσοετιοι) · οὐ Κνώεσιοι²², odnosząca się do Knossyjczyków, mieszkańców znanej kreteńskiej polis. Forma etniczna Κισσοέ[ν]τιοι została zapewne urobiona od jakiejś nazwy terenowej lub wodnej typu Κισσοῦς (< *Κισσό-φεντ-ς) lub Κισσοῦσα (< *Κισσό-φεντια, dosłownie *pełna winorośli*). Pokrewne nazwy miejscowe pojawiają się w Jonii (port), w Macedonii (górze) i Tracji (miasto)²³, a także w Beocji (źródło Kissusa). Ponieważ tego typu miano greckie mogło powtarzać się w wielu miejscach antycznej Grecji, zachodzi zatem duże prawdopodobieństwo, iż na Krecie w bezpośrednim sąsiedztwie Knossos istniał obiekt o podobnie brzmiącej nazwie, od której utworzono określenie etniczne Κισσοέ[ν]τιοι, oznaczające mieszkańców Knossos. Domniemywam, że mogło tu chodzić raczej o nazwę wodną, albowiem dwa inne kreteńskie określenia etniczne utworzono w podobny sposób: etnonim *Kairatioi* od rzeki Kairatos, dziś Katsabanos a. Spiliopotamos, płynącej opodal Knossos (Καιράτιοι · οὐ Κνώεσιοι, ἀπὸ ποταμοῦ)²⁴, a nazwę *Kedrisies* od rzeki Kedrisos, dziś Kladisos, płynącej w pobliżu Kydonii (Κεδρίσιες · οὐ Κόδωνιάται)²⁵. Wiadomo, że słynny minojski pałac w Knossos leżał przy zbiegu dwóch cieków wodnych, mianowicie rzeki Katsabanos (ant. Kairatos) i jego lewego (znacznego) dopływu zwanego obecnie Wlichias, wypływającego

²⁰ Nawet sam bóg Dionizos w demie Acharnej nosił – według doniesienia Pauzanasza (*Descr. Gr.* I, 31, 6, 2) – charakterystyczny epitet *Kissós* (dosł. *bluszczowy!*, podobno dlatego, iż tam po raz pierwszy ukazała się ta roślina, zob. *W świątyni i w mieście. Z Pauzanasza Wędrowki po Helladzie księgi I, II, III i VI*, tłum. z języka greckiego, wstęp komentarz historycznoliteracki J. Niemirska-Pliszczyńska, komentarz archeologiczny B. Filarska, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 127).

²¹ Pauzanasz wspomina jedynie o źródle Tilfusa, oddalonym od Haliartos o pięćdziesiąt stadiów oraz o rzece Lofis.

²² *HAL*, s. 482, s.v. κ-2789. Por. także R. A. Brown, *Evidence for Pre-Greek Speech on Crete from Greek Alphabetic Sources*, Amsterdam 1985, s. 71; A. Th. Vasilakis, *To κρητικό λεξιλόγιο*, Iraklio 1998, s. 97.

²³ Por. G. G. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, Braunschweig 1884, s. 665, s.v. Κισσοῦς.

²⁴ *HAL*, s. 394, s.v. κ-264.

²⁵ *HAL*, s. 452, s.v. κ-1982. O kreteńskiej rzece Kedrisos (gr. Κεδρίσιος) informuje Dionizjusz, syn Kallifonta.

z masywu Juchtas²⁶. W moim przekonaniu, te dwie rzeki nosiły odpowiednio miano Kairatos i Kissusa; właśnie one dały powód do powstania dwóch paralelnych określeń dla mieszkańców Knossos.

Identyfikacja rzeki Kairatos nie budzi wątpliwości. Strabon (*Geogr.* X 4, 8) podaje, że:

ἐκαλεῖτο δ' ἡ Κνωσσὸς Καίρατος πρότερον ὁμώνυμος τῷ παραρρέοντι ποταμῷ

(Knossos zaś nazywała się wcześniej Kairatos, mając wspólną nazwę z rzeką przepływającą obok)²⁷.

Antyczne źródła (Strabon, Hesychios) nie pozostawiają wątpliwości, że rzeka Kairatos płynęła w bezpośrednim sąsiedztwie Knossos²⁸. Potwierdzenie tej identyfikacji pojawiło się już w czasach weneckich. Honorio de Belli podaje, że jeszcze w XVI w. rzeka Kairatos, płynąca obok Knossos²⁹ i uchodząca do Morza Kreteńskiego dwie mile od Candii (obec. Iraklio) w pobliżu studni zwanej *Cazzapan* (= Katsabas, ngr. Κατσαμπάς) nazywała się *Chierato* (tj. Καίρατος, co w wymowie nowogreckiej brzmi jak [Kiératos]): „Et Cerato, che passava a canto a Gnosso, real stanza di Minoe, si chiama al presente **Chierato**. Sbocca in mare ancor eglia dalla parte di tramontana, presso la città de Candia due miglia, presso un pozzo che vulgarmente si dice il Cazzapan”³⁰. Rzeka Κερασός π.

²⁶ Dzisiejsza rzeka Katsabanos tworzy się z trzech głównych strumieni, z których *Katrularis* (ngr. Κατρουλιάρης) wypływa z okolic Archanes (ant. Acharna), *Ksinenas riáki* (ngr. Ξειναινας ριάκι) z okolic wsi Silamos, a *Wichiás* (ngr. Βλυχειάς) z masywu Juchtas. Rzeka przepływa w sąsiedztwie słynnego pałacu w Knossos. Uchodzi do Morza Kreteńskiego na wschód od antycznego Heraklejonu pomiędzy Poros a Katsabas (obecnie są to dzielnice Iraklio, stolicy Krety).

²⁷ Strabon z Amasei, *Opis Krety* (*Geographica* X 4, 1–15), tłum. E. Kaczyńska, K. T. Witczak, „Meander” 51/3–4 (1996), s. 223–232, cytat ze s. 227. Rzekę wymieniają także inni autorzy antyczni: Kallimach z Cyreny uznaje Kairatos za wielką rzekę (*H.* III 44: Καίρατος ποταμὸς μέγα. Wody rzeki Kairatos wspomina w kontekście kreteńskim autor utworu *Ciris*, który zachował się w *Appendix Vergiliana* (*Ciris*, w. 113: *flumina Caeratea*). Strabon stwierdza, że Knossos nazywała się dawniej Kairatos. Trudno uwierzyć w ten przekaz, skoro dokumenty mykeńskie, które są starsze od doniesień Strabona o półtora tysiąca lat, przekazują nam nazwę *ko-no-so* [= *Knōsós*], a nie wspominają o miejscowości zwanej Kairatos. Najprawdopodobniej Strabon (lub jego informator) wydedukował taką wersję na bazie odpowiedniości Καιράτιοι = Κνώσιοι. W istocie rzeczy, Hesychios z Aleksandrii podaje, że mieszkańcy Knossos nazywani byli *Kairatioi* od rzeki przepływającej opodal (*HAL* κ-264: Καίρατιοι ὁ Κνώσιοι, ἀπὸ ποταμοῦ).

²⁸ Zob. L. Bürchner, *Kairatos*, [w:] *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart 1919, szp. 1507.

²⁹ Warto zwrócić uwagę, że Honorio Belli prawidłowo lokalizuje Knossos w miejscowości Makritichos, ngr. Μακρύτοιχος, por. K. Γ. Τσιγκάνκης, *Ένα άγνωστο κείμενο του Onorio Belli για τις αρχαιότητες της Κρήτης* (1591), „Παλιμνηστον” 9–10 (1989–1990), s. 209: Gnosso-Macritico. Lokalizacja ta została w pełni potwierdzona przez wykopaliska archeologiczne.

³⁰ Zob. *ibidem*, s. 210.

(< *Κέρατος < Κέρατος < Καίρατος) pojawia się na mapie Rigasa (1797). Nie ulega zatem wątpliwości, że chodzi tu o rzekę zwaną obecnie *Katsabianós* a. *Silamianós* a. *Spiliopótamos*³¹.

Istnienie i położenie kreteńskiej rzeki zwanej Kissoessa (Kissusa) jest dyskusyjne. Rzeka ta nie ma bezpośredniego potwierdzenia w źródłach antycznych, jest ona domniemana na bazie etnonimu Κισσοέντιοι odnoszącego się do Knossyjczyków. Także obecny strumień Wlichías, choć pozostaje jednym z trzech głównych dopływów rzeki Kairatos, nie posiada historycznej atestacji. Wszystko to sprawia, że proponowany tu wywód nazwy etnicznej *Kissoentioi* od nazwy pobliskiego strumienia Kissoessa (obec. Wlichías), zasilającego rzekę Kairatos (obec. Katsabanós), musi pozostać w sferze mniej czy bardziej prawdopodobnych hipotez.

Nie jesteśmy w stanie wyjaśnić szczegółów, które Kallimach z Cyreny przedstawił w straconych wersach elegii. Zakładamy jednak, iż istotne elementy kallimachejskiej relacji (Haliartos, Kissusa, Styraks, Radamantys-wygnaniec³², Dionizos) zawarł w swoim przekazie Plutarch. Dla Kallimacha najważniejszym składnikiem powiązań beockiego miasta Haliartos z wyspą Minosa jest rzeka nosząca nazwę Kissusa (rzekę tej nazwy spotykamy tak w sąsiedztwie Knossos, jak i Heliastos) oraz kreteńskie święto *Theodaisia*. Nie wiemy, jak przebiegała sama uroczystość, ale z dużym prawdopodobieństwem możemy przypuszczać, iż nawiązywała do corocznych narodzin boga wegetacji Dionizosa-Zagreusa, który był obmywany przez Nimfy w nurtach rzeki. Zapewne poeta z Cyreny opowiadał o znaczącej roli Radamantysa, jaką odegrał w przeniesieniu święta ku czci Dionizosa z wyspy do Beocji.

³¹ Atestacje weneckie i nowożytnie rzeki Katsabanos: *Cazamba* (Buondelmonti 1415: *puteus est Cazamba dictus*); *Caciaua* (Ortelius 1584); *Cazzapan Fiume* (Basilicata 1630); *Cazzavano* (Basilicata 1631); *Cazzapan* (Boschini 1651); *Cazzapano ò Cazzaban F.* (P. M. Coronelli 1681); *Cazaban f.* (Boutatts 1690); *Cassaban T.* (Homann 1702); *Kassabanos R.* (Ang. mapa wojskowa z 1905); *R. Kairatos* (Evans 1921); *Keratos* (Niem. mapa wojskowa z 1941; z ujściem rzeki przy wsi Katsambas); Π. Κατσαμπάς (Κέρατος) (Spanakis 1964); ó Κατσαμπάς a. Κατσαμπαιδιανός a. Σπηλιοπόταμος (Faure 1984); *Silamianos/Σιλαμιανος* (Mapa szlaków pieszych 1996); *Silamianos* (Mapa turystyczna 2002).

³² Prawdopodobnie dorycki przydomek Radamantysa, przekazany przez Plutarcha (*gen. sg.* Ἄλεᾶ), pojawiał się już w opowieści Kallimacha, który wspominając o ucieczce Radamantysa z Krety po zabiciu brata (zob. Tzetzes ad *Lycophronis Alex.* 50), nazywał go „uciekiniem” w nawiązaniu do czasownika ἀλλομαι *unikac* czegoś; *wymknac* się; *uciekać*.

Elwira KACZYŃSKA

A CRETAN FEAST CALLED *THEODAISIA* IN *AITIA*
BY CALLIMACHUS OF CYRENE

(Summary)

In his poem entitled *Aitia* (book II, fr. 50 Ma. = 43 Pf., lines 84–133) Callimachus of Cyrene asks, why the habitants of the Boeotian town Haliartos celebrate the Cretan feast called *Theodaisia* on the bank of the river Kissousa (ll. 86–87: Κηισσοῦσης παρ' ὕδαρ Θεοδαΐσια Κρη[σσαν ἐ]ορτήν / ἢ πόλις ἢ Κάδμου κῶς Ἀλῖαρτος ἔγ[ει]). The final answer is uncertain, as many lines of the Callimachean poem are almost completely lost. It is hardly possible to reconstruct the original text prepared or intended by the poet, but the alleged story told by Callimachus seems closely related to that by Plutarchus (*Lys.* XXVIII 7–8), who probably repeated many main elements of the Callimachean version (e.g. the town Haliartos, the river Kissusa, the Cretan plant called *styraks*, the Cretan fugitive Rhadamanthys, the young god Dionysos). According to the present author, the Boeotian river Kissousa cannot be separated from the ethnicon Κηισσοέντιοι, which denotes the people of the Cretan town Cnossos (cf. the Hesychian gloss: Κηισσοέ[ν]τιοι · οἱ Κνώσιοι). This ethnic name derives perhaps from a river flowing near Cnossos, as a similar ethnic name *Kairatioi* (cf. the Hesychian gloss: Κηιράτιοι · οἱ Κνώσιοι, ἀπὸ ποταμοῦ) originates from the ancient river Kairatos. It is suggested here that Kairatos (Anc. Gk. Κηιράτος) must be identified with the river called now *Katsabanós* or *Silamianós* or *Spiliopótamos*, whereas Kissoessa (Anc. Gk. *Κηισσόεσσα) might perhaps represent the stream presently known as *Vichiás*, which connects with Katsabanós in the close neighbourhood of the Minoan Palace of Cnossos. It was proposed many years ago that Cnossos appears in the lost fragment (if line 106 is correctly reconstructed to begin with the phrase: Κνώ[σια κῶλα] “the Cnossian dances”), thus the two rivers flowing nearby the Cretan city might also occur in the Callimachean story.